

Lidt om den praktiske mulighed for at oversætte

af professor, dr.phil. Per Øhrgaard

"I begyndelsen var ordet," - sådan står der i begyndelsen af Johannes-evangeliet. Eller gør der? Goethes Faust er ikke ganske sikker, da han skal oversætte det græske ord *logos* (Faust vers 1220-1237). Han begynder også med det tyske *Wort*, men fortsætter så over *Sinn* og *Kraft*, indtil han lander ved oversættelsen: "Im Anfang war die *Tat*." Selv om man et øjeblik ser bort fra, at det heller ikke er nemt at oversætte fra tysk til dansk - hvad betyder "Sinn" i grunden? - er det ikke sært, at Faust har problemer: slår man op i Bergs Græsk-danske ordbog fra 1885 (anden forkortede Udgave!), finder man s. 446f en forklaring, som med udeladelse af eksemplerne lyder:

"Egl. Samlen, Ordnen. A. Talen, 1) Ord, Tale (som Udtryk af det Tænkte), 2) Talen som Virksomhed, 3) i særlige Btdngr., a) Befaling, Bud, det afgjørende Ord, øverste Magt, b) Udsagn, Orakelsprog, Sentens, Ordsprog, c) Samtale, Underholdning, d) Beslutning, e) Tilladelsen el. Retten til at tale, f) Ord, mods. Gjerning, tomme Ord, Paaskud, 4) Tale, Rygte, Sagn, ogs. Ry, Berømmelse, 5) Fortælling, a) opdigtet Fortælling, Fabel, b) historisk Fortælling, Historie, c) prosaisk Fremstilling, Prosa, - særl. a) offentlig tale for Retten, i Folkeforsamlinger, Mønstertale, b) opstillet Sætning, Paastand, Raisonnement, Definition, 6) det, hvorom Talen er, a) Sagen, b) Stoffet, 7) om Christus, NT. - B. Regnen, 1) Regning, Beregning, a) Tal, Klasse, Rang, b) Hensyn, Betragtning, Opmærksomhed, 2) Regnskab, 3) Forhold, Proportion. - C. 1) Tænken, Tænkeevne, Fornuft, fornuftigt Overlæg, Eftertanke, 2) Resultatet af Eftertænkning, a) Anskuelse, Mening, Forventning, b) Indsigt, c) den fornuftige Grund, Aarsag, d) Væsen, Begreb." Det er ikke svært at finde alle Fausts oversættelser i ovenstående, men heller ikke svært at finde noget, der siger dem imod, f.eks. "Ord, mods. Gjerning". Faktisk er der også et udtryk, der kan betyde, at man har eller får lyst til noget... Så det er værre end "det Ord Schnur i Lexikon-

net", som Søren Kierkegaard skrev om, "der for det første betyder en Snor, for det andet en Sønnekone. Det manglede blot, at det Ord Schnur for det tredje skulde betyde en Kameel, for det fjerde en Støvekost." (Samlede Værker, 3. udg., Kbh. 1962, bd. 2, s. 38). Forskellen er rigtignok, at Kierkegaard taler om homonymer - de to betydninger af Schnur har intet med hinanden at gøre, - medens alle betydninger af logos er beslægtede, og alligevel ofte langt fra hinanden.

Fausts oversættelsesproblemer har at gøre dels med nogle kendsgerninger om sproget, dels med hans egen fortolkning af teksten. Al oversættelse har at gøre med objektive vanskeligheder og med subjektive fortolkninger, og selvom man vil søge at minimere begge dele, bliver der altid en rest tilbage: det som ikke kan føres fra et sprog til et andet, og det som ikke kan føres fra dette værks særlige sprog over i et andet - og det er ikke engang altid nemt at afgøre, hvordan disse vanskeligheder forholder sig til hinanden, hvad der er hvad.

"En oversættelse er enten grammatisk, eller forandrende, eller mytisk," erklærede den tyske romantiske digter Novalis i 1798 - her oversat til dansk. (Citeret i det flg. mestendels fra antologien *Das Problem des Übersetzens*, hrsg. v. Hans Joachim Störig, Darmstadt 1973, der samler en række af de "klassiske" betragtninger om oversættelse; dette citat s. 33). Den mytiske oversættelse viser os "det individuelle kunstværks rene, fuldendte karakter," ja faktisk leverer den mytiske oversættelse slet ikke værket selv, men dets idé. Den mytiske oversætter, siger Novalis, skal være poet og filosof på samme tid og begge dele i allerhøjeste grad. Det Novalis her tænker på, er oversættelse af den art, Stig Rasmussen i sin artikel med rette anser for umulig, og Novalis anser egentlig også denne totaloversættelse for umulig; thi han konstaterer, at der nok aldrig er blevet lavet nogen mytisk oversættelse, og det har han stadig væk ret i; dog vil han godt anerkende "lysende spor" hist og her.

"Grammatiske oversættelser," siger Novalis, "er oversættelser i ordets normale betydning. De kræver overordentlig stor lærdom <husk det, alle normaloversættere!>, men kun diskursive evner." (ssteds) Og de "forandrende" oversættelser er snarest dem, vi kalder gendigtninger: de forandrer forlægget, men redder det på en anden måde: de kræver den højeste poetiske ånd. De to sidste former er dem, vi kender til - men de er selvfølgelig fattige mod den mytiske oversættelse, der opstiller et ideal og samtidig fremhæver umuligheden af at leve op til det. Goethe lader sin Faust skære igennem og *vælge* en oversættelse, og i det hele taget så Goethe i oplysningstidens ånd langt mere pragmatisk på de dele. Bevares, mente han i en mindeartikel om vennen Wieland i 1813, hvis det er kongenialt, er det jo det bedste, men hvis ikke, kan mindre gøre det. Der findes to oversættelsesmaximer, sagde Goethe: "den ene kræver, at en fremmed forfatter bringes over til os, således at vi kan betragte ham som en af vore; den anden derimod stiller det krav til os, at vi begiver os over til det fremmede og indstiller os på dets forhold, dets måde at tale på, dets ejendommeligheder. Fortrinene i begge disse maximer er gennem mønstergyldige eksempler tilstrækkelig velbekendt for alle dannede mennesker. Vor ven <Wieland>, som også her søgte middevejen, gjorde sig umage for at forene de to, men som en mand af følelse og smag foretrak han i tvivlstilfælde den første maxime." (Störig s. 35) Romantikeren Schleiermacher gjorde det modsatte: han mente, at den bedste oversættelse var den, der lod det fremmede skinne igennem, og som nærmest bevidst gik på krykker, altså demonstrerede, at her var sproget blevet anvendt på en anden måde, end når det var modersmål.

Romantikernes stræben efter den mytiske oversættelse eller - da den jo ikke er

mulig - efter at tydeliggøre de oversatte værkers fremmede herkomst hænger nøje sammen med det nye kunstsyn. Jo mere "absolut" kunsten sættes, jo mere den gør krav på at have erkendelsesværdi i sig selv hinsides filosofi og videnskab, og jo mere værket fremstår som noget unikt, som et individ - desto mere umuligt vil det være at oversætte, og i desto højere grad vil ufuldstændige eller dårlige oversættelser blive betragtet som en ulykke. Goethe havde f.eks. ment, at en Shakespeare på prosa til at begynde med kunne være bedre end slet ingen (Wieland havde udgivet en sådan i årene 1762-66), de yngre betragtede den slags som helligbrøde: enten en rigtig Shakespeare - eller slet ingen. Og når Goethe var digter, tenderede han nu også mod at anse det for påkrævet, at læseren flyttede sig hen til teksten: "Wer die Dichtung will verstehen,/ Muß in's Land der Dichtung gehen;/ Wer den Dichter will verstehen,/ muß in Dichters Lande gehen." (Motto til *Noten und Abhandlungen zum besseren Verständnis des West-Östlichen Divans*, 1819). Kort fortalt: det drejer sig altid om, at teksten forstås; men det drejer sig også om, at teksten forstås.

Den ekstreme konsekvens af det første synspunkt: at bringe teksten hen til læseren, vil være at opgive al oversættelse og skrive sine bøger selv. Det er det råd, man undertiden har lyst til at give, når man hører om, at det i større lande, især USA, efterhånden er almindeligt, at en udenlandsk bog "tilpasses" den gængse stil på markedet; hvad skal man med det fremmede, hvis det alligevel skal forklæde sig som indfødt. Den ekstreme konsekvens af det andet synspunkt: at bringe læseren hen til teksten, er også at holde op med at oversætte for i stedet at lære det fremmede sprog, så man kan læse originalen. (Undertiden er det et råd, man skal starte med at give oversætteren, omend niveauet efterhånden er blevet højere).

Stærkest støder principperne mod hinanden i bibeloversættelser. For her har vi at gøre med den hellige skrift, som ingensinde må forandres, den er endnu mere uantastelig end det normale, profane kunstværk (det er først, da dette opnår sakral rang, at problemet bliver helt generelt, altså netop i den førnævnte romantik). Men på den anden side lyder jo missionsbefalingen til, at alle folkeslagene skal gøres til Jesu disciple (Math. 28, 19-20), og altså skal Bibelen være forståelig for alle uanset opholdssted og modersmål. Kun den hellige skrift kan have disse egenskaber samtidig: den absolutte uforanderlighed og den absolutte foranderlighed. At menneskene selv ikke kan gøre sig forståelige for hinanden, viser historien om Babelstårnet i Første Mosebogs II. kapitel 1-9 (en historie, der i sig selv er uoversættelig, eftersom byens navn Babel med radikalerne bbl er dannet til verbet bll, der betyder "forvirre"). At Helligånden - men kun den - kan gribe ind og løse de bundne tunger, viser til gengæld historien om pinseunderet, som den berettes i Apostlenes Gerninger, 2. kapitel 1-4.

Selv oversættere kan få indgydt Helligånden nu og da. En from anekdote fortæller, at da kong Ptolemaios Filadelfos lod 72 oversættere foretage oversættelsen af Det gamle Testamente til græsk (Septuaginta-oversættelsen, således kaldet efter dette antal), arbejdede de hver for sig og nåede dog til eksakt den samme oversættelse. Det er jo klart: hvis skriften har absolut gyldighed, findes der kun én rigtig oversættelse af den, og den inspirerede oversætter vil nå frem til denne oversættelse. ("Denne legende er naturligvis hist. værdiløs," skriver Johs. Pedersen i *Salmonsens* under opslaget *alexandrinske Bibeloversættelser*, men den er nu lige meningsfuld for det). Vore daglige erfaringer siger noget andet. Det kan skyldes, at vore tekster ikke har Bibelens autoritet, det kan også skyldes, at vi ikke har de gamle 72 oversætteres autoritet. En lille profan anekdote til illustration: Da jeg engang skulle oversætte

nogle små Kafka-tekster til en udgivelse, kom jeg ved en misforståelse til at oversætte en, som samtidig også blev oversat af Villy Sørensen. Vi læste hinandens oversættelser igennem uden at tænke over det og fandt dem gensidigt i orden - for bagefter at opdage, at de langt fra var ens.

Ethvert værk rummer en prætention om at være mere end sine forudsætninger. Uanset alle analyser af kunstværkets begrænsning og dets rødder i historie, samfundsforhold, psyke osv. - det er ikke forudsætningerne, der skaber kunsten, men ønsket om, viljen til og i bedste fald talentet for at nå frem til en ny og anden helhed. Denne spænding mellem tekstens determinationer og dens fordring på betydning hinsides disse er særlig tydelig i Bibelens tilfælde. Enhver oversættelse må tage stilling til forholdet mellem den blotte overførelse af ord og selve opfattelsen af teksten, fortolkningen, eksegesen. Også dette forhold og dets vanskeligheder træder særlig klart frem, når emnet er Bibelen. "Jeg oversætter ikke ord for ord, men mening for mening," skrev Hieronymus til Pammachius o. 400, og det er ofte citeret som det rette princip såvel som nu og da anvendt som undskyldning for manglende præcision.

Man kan ikke oversætte en tekst uden en helhedsopfattelse af den, for det er denne opfattelse, der afgør valg af stil. Men hvem siger, at helhedsopfattelsen er "rigtig", og hvordan sikrer man sig mod, at ens opfattelse farver oversættelsen mere, end den skal (et dansk standardeksempel: H.C.Branner oversætter i 1945 begyndelsen af Franz Kafkas roman *Processen* (1925) således: "En eller anden maatte have aflagt falsk Vidnesbyrd mod Josef K..." På tysk står der "verleumdet", hvilket betyder "bagtale", men Branners skjulte citat fra det ottende bud styrer - uden føje - læseren i retning af en ganske bestemt fortolkning af bogen, nemlig den på dette tidspunkt fremherskende fortolkning af Kafka). Når det drejer sig om den hellige skrift, kan man sikre sig, ja det vil formentlig blive krævet, at man gør det: for her eksisterer en videnskab, som gennem århundreder har bestræbt sig på at kanonisere bestemte tekstfortolkninger og dæmonisere andre. Her har oversætteren både en stor hjælp og et yderligere åg, når hun eller han går i gang.

En oversættelse er altid en demokratiserende handling: den tager sigte på at gøre en tekst tilgængelig for mennesker, for hvem den ikke var tilgængelig før. Oversættelse sker altid til glæde for andre, ikke for oversætteren selv, som må formodes at kunne læse originalen. Men heraf følger også, at oversætteren sidder inde med en betydelig "magt" over teksten og over sit publikums læsemåde. Eftersom publikum ikke på egen hånd kan anstille sammenligninger, må det jo gå ud fra, at oversættelsen er "rigtig", og det pålægger oversætteren et stort ansvar over for publikum og *dermed* over for teksten. Med den påstand vil jeg ophæve den af Goethe og andre gjorte skelnen mellem hensynet til publikum og hensynet til tekstens ordlyd og påstå, at disse to hensyn ved nærmere eftertanke er ét og det samme: for hvis publikum ikke får den rigtige tekst, er det blevet snydt, og så gælder Schleiermachers betragtning: "Ja, hvad skal man sige, når oversætteren kommer med bogen og siger til læseren, Her er bogen, sådan som den ville se ud, hvis den var skrevet på tysk - og læseren så svarer: Tak for det, jeg er lige så glad for den, som jeg ville være, hvis du kom med et billede af manden, som han ville se ud, hvis hans mor havde fået ham med en anden far..." (Störig s. 65) - Også her udgør Bibelen det ekstreme tilfælde: for den henvender sig til *alle*, uden persons anseelse.

Problemerne i bibeloversættelse er ikke principielt anderledes end i anden oversættelse, men de er radikaliseret i kraft af tekstens karakter og prætention. Derfor er

mange interessante betragtninger om oversættelse dukket op i forbindelse med arbejdet med Bibelen, og nogle af de mest interessante er stadig væk Martin Luthers *Sendbrief vom Dolmetschen* fra 1530 (egtl. *Ein Sendbrieff D.M. Luthers. Von Dolmetschen und Fürbitt der Heiligen*), i hvilket han redegør for nogle af sine principper. Luther er altid blevet taget til indtægt for det synspunkt, at det frem for alt gælder om at finde slående sproglige formuleringer på ens eget sprog (Goethes maxime 1), og det er sandt, at Luthers bibeloversættelse fik sin fantastiske virkning derigenem. Der findes oversættelser ældre end Luthers, og der findes oversættelser yngre end Luthers, men ingen af dem har hans autoritet (og i parentes bemærket: ingen enkelt dansk bibeloversættelse har tilsvarende autoritet; de "bevingede" bibelord i dansk viser sig at stamme fra flere forskellige oversættelser gennem tiderne - i tysk stammer de så godt som alle sammen fra Luther). Men det er nu ikke den eneste vej til at slå igennem: I 1781 udkom i Tyskland Johann Heinrich Voß' oversættelse af *Odyseen* (på datidens germansk kaldet *Odüßee*), og selvom den jo også var på tysk, blev den alene ved sine heksametre og ved sit græciserende sprog (som vi herhjemme kender det i Chr. Wilsters oversættelser: den rosenfingrede dagning etc.) også et bidrag til at udvide det tyske sprogs muligheder - hvilket ikke alene skete gennem Voß, men også gennem de forfattere, som læste originalerne og lod sig inspirere af dem, når de skrev. Goethes *Hermann und Dorothea* (1797) f.eks., det Goethe-værk, Oehlenschläger holdt allermest af, kunne ikke tænkes uden den fornemmelse for nye muligheder på modersmålet, som var blevet skabt bl.a. ved oversættelseslitteraturen. Det argument, som tit lammer en oversætter: at "sådan kan man ikke sige på dansk (tysk, fransk osv.)", er farligt og vil i sin konsekvens betyde døde og fantasiløse oversættelser. Ofte kunne man jo heller ikke på originalsproget sige dette eller hint, førend en forfatter gjorde det og derved berigede sproget.

I Luthers *Sendbrief* finder man de berømte ord om, at man skal skue moderen i hjemmet, børnene på gaden, den jævne mand på torvet "aufs Maul" (Störig, s. 21), altså høre efter, hvordan folk faktisk taler, og herudfra finde de rigtige vendinger på tysk - rimeligt nok, for Luthers bibel henvender sig netop til folket som helhed. Altså skal man ikke sige: "Aus dem Überfluß des Herzens redet der Mund", men "Wes das Herz voll ist, des läuft der Mund über" osv. osv. (Man kan heller ikke i bebudelsesberetningen - Luk. 1, 28 - skrive om Maria, at hun er "fuld af nåde"; en tysker, siger Luther, vil her uvægerlig tænke på en tønne fuld af øl eller en pung fuld af penge... Derfor bliver resultatet: "du Holdselige", Störig, s. 22). Det levende ord er vigtigere end det døde bogstav, skriver Luther, som om han var Grundtvig, og ligesom denne er Luther på det rene med, at hans gennemslagskraft beror på, at han er sine modstandere fagligt jævnbyrdig eller jo helst overlegen. Jeg kan mindst lige så godt latin, som I kan! tilråber han kritikere, derfor har jeg lov til at oversætte, som jeg gør. Det kan man godt skrive sig bag øret: det folkelige er det, der stiger ovenud af lærdommen, ikke det der kryber ned under den!

Men selv Luther kunne ikke nøjes med den mundrette oversættelse. Ser man nærmere efter, opdager man, at han langtfra altid oversatte så håndfast, som hans principper tilsiger ham, for han har jo også andre principper: han er teolog, han er reformator. Også dette vedkender han sig: et sted i *Sendbrief* skal Luther begrunde sin oversættelse af Romerbrevet kap. 3 vers 28: "So halten wir es nu/ Das der Mensch gerecht werde/ On des Gesetzes Werck/ alleine durch den Glauben" (dansk: "retfærdiggjort ved tro, uden lovgerninger", i Seidelin-oversættelsen: "frikendes ved tro, uden at lovbefalede handlinger kommer i betragtning"). Sagen er, at der

ikke står "sola fide" i den latinske tekst, men kun "per fidem" ("Arbitramur enim iustificari hominem per fidem sine operibus legis"), at Luther altså selv har indføjet det tyske "allein". Men nu er på den anden side dette "allein" et af kardinalpunkterne - hvis man må sige sådan om en protestantisk tekst - i hele hans teologi: troshelligheden over for gerningshelligheden. Altså redegør Luther udførligt for sine grunde til at skrive "allein" og viser dermed den anden side af sin oversættelse. Den skal nok imødekomme det tyske sprog, men den skal sandelig også transportere den lutherske teologi, eller i hans egen forståelse: den sande skrift. På dette sted er han yderst raffineret, idet han hævder, at det tyske sprog kræver dette "allein" for at blive tydeligt: han har altså oversat "rigtigt" og samtidig kundgjort sin fortolkning (Störig, s. 20 f, citaterne dog direkte efter Luther-Bibelen). Teologien selv er tysksproget... I *Summarien über die Psalmen, und Ursachen des Dolmetschens. Mart. Luther*, 1533 har Luther redegjort for sproglige problemer, og han forklarer her bl.a., hvorfor han nogle steder har valgt ikke at bruge det normale tyske udtryk, men bevare en mere ordret oversættelse, fordi den er mere konkret og anskuelig end det normale udtryk på tysk. Eksempelvis skriver Luther i Salme 68, 19: "du hast das gefengnis gefangen", hvilket er en ordret oversættelse af det hebraiske udtryk, i stedet for det mundrette: "du hast die gefangenen erlöset" (dansk: "bortførte fanger", nyoversættelsen: "du fører fanger med"). At fange fængslet betyder iflg. Luther ikke alene, at fangerne er befriet, men også, at fængslet ingensinde kan fange nogen igen (*Anhang til D. Martin Luther, Die gantze heilige Schrift deudsch*, München 1972, s. 254*). Luther skal altså i sin oversættelse forene flere ting på samme tid: han skal fastholde troen, den sande tro, som han forstår den; han skal gøre teksten forståelig for en tysk læser og især lytter (for Bibelen udbredes mere ved kirkegang end ved læsefærdighed); men han skal samtidig bevare sprogets billedlige kraft og anskuelighed, og i nogle tilfælde er de bedre bevaret ved at indføre et nyt udtryk i tysk end ved at lave meget om.

Luther måtte selvfølgelig hævde den principielle oversættelighed: det ville være en mærkværdig hellig skrift, som ikke kunne følge apostlene på vej i deres missionsværk. Men man kan både i ældre og nyere tid træffe på den modpåstand, at oversættelse strengt taget er umulig. Hvis man tænker sprog og individualitet tæt sammen, som det sker i Goethe-tiden og i romantikken, så bliver oversættelse, som vi har set det, virkelig et problem. Til den æstetiske doktrin, at det er formen, der gør kunstværket til kunst, at værket kun eksisterer i og med sin form, at form og indhold altså er ét eller med Schleiermacher: "daß wesentlich und innerlich Gedanke und Ausdruck <sic> ganz dasselbe sind" (Störig, s. 60), svarer jo i den mellemsproglige sammenhæng teorien om den principielle uoversættelighed. Hvis sproget ikke var andet end et mere eller mindre konventionelt tegnsystem, måtte f.eks. maskinoversættelse for længst være blevet til virkelighed, i betragtning af, hvor mange penge og hvor megen tid der har været og stadig bliver investeret i den. Sproget er kommunikation, men det er også ekspression, og sproglige forskelle er sjældent kun sproglige, de er tillige psykologiske, historiske, sociale, eller eksistentielle, om man vil. Selv mellem geografisk og historisk nærtstående sprog kan problemerne være store nok: i engelsk skal ordet *experience* dække både tysk *Erlebnis* og *Erfahrung* (eller dansk oplevelse og erfaring), og det er ikke uden komplikationer f.eks. ved oversættelsen af filosofiske tekster. Arthur Schopenhauer nævner et sted et "yderst skandaløst eksempel" (Störig, s. 102), nemlig at fransk ikke har noget ord for det tyske *stehen* (stå); hvilket fører Schopenhauer til at mene, at oversættelse i bedste

fald svarer til et museum af lutter kopier, en afstøbningssamling. Mens oplysnings-tiden havde ment, at fornuften var så fælles, at man naturligvis også kunne oversætte, er det romantikken, der påpeger, at der er helt uoverstigelige forskelle mellem nationernes sprog og forøvrigt også inden for dem: Schleiermacher gør allerede i 1813 opmærksom på nødvendigheden af dialektologi og sociolingvistik (se Störig, s. 38).

Man holdt dog ingenlunde op med at oversætte, fordi man konstaterede disse vanskeligheder: ingen har nogen sinde ment, at man i praksis kunne være oversættelser foruden, men flere og flere har ment, at oversættelserne kun kunne blive gode, hvis de var sig vanskelighederne bevidst. Schleiermacher er tidligere refereret for det synspunkt, at en oversættelse bør lade sin karakter af oversættelse skinne igennem. Det ville ikke blive svært, hvis man oversatte den sætning, hvori han siger det; det kan læseren så forsøge for sig selv: Schleiermacher kræver "eine Haltung der Sprache, die nicht nur nicht alltäglich ist, sondern die auch ahnden läßt, daß sie nicht ganz frei gewachsen, vielmehr zu einer fremden Ähnlichkeit hinübergebogen sei; und man muß gestehen, dieses mit Kunst und Maaß zu thun, ohne eigenen Nachtheil und ohne Nachtheil der Sprache, dies ist vielleicht die größte Schwierigkeit, die unser Uebersetzer zu überwinden hat." (Störig, s. 55).

Schleiermachers oversatte bog kan lignede ved den kunstige nattergal i eventyret. Den er ikke så god som den ægte, for den går "paa Valsen". Men da kejseren efter sin helbredelse vil slå den kunstige nattergal i tusind stykker, fordi han føler sig snydt af den, siger den ægte: "Gjør ikke det! Den har jo gjort det gode, den kunde!"

